

ÇEVRENİN KORUNMASINDA PİYASA TEMELLİ ÇÖZÜMLER

SEVAL YAMAN

özgürlük
araştırmaları
derneği

freedom
research
association

FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION For Freedom.

Turkey

ÇEVRENİN KORUNMASINDA PİYASA TEMELLİ ÇÖZÜMLER

SEVAL YAMAN

© ÖZGÜRLÜK ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ, 2025

BU ÇALIŞMA, FNF TÜRKİYE’NİN KATKILARIYLA HAZIRLANMIŞTIR. BURADA YER ALAN GÖRÜŞLER YALNIZCA YAZARA AİTTİR VE FNF TÜRKİYE İLE ÖZGÜRLÜK ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ’NİN KURUMSAL GÖRÜŞLERİNİ YANSITMAMAKTADIR.

İÇİNDEKİLER

Giriş	5
1. EKONOMİK HESAPLAMANIN İMKANSIZLIĞI	7
2. EKONOMİK BİR DEĞER OLARAK ÇEVRE	9
3. ORTAK MALLARIN TRAJEDİSİ KARŞISINDA ÖZEL MÜLKİYET	11
4. DEVLETİN ZOR KULLANMA TEKELİ KARŞISINDA İNSAN GİRİŞİMCİLİĞİNİN YARATICI GÜCÜ	14
5. PİYASA TEMELLİ ÇEVRE POLİTİKALARI	15
6. KİRLİLİK YÜKÜ SİSTEMLERİ	16
7. TİCARET İZİNLERİ (TRADABLE PERMITS) VEYA CAP–TRADE SİSTEMLERİ	18
8. PAZAR ENGELLERİNİN AZALTILMASI	20
SONUÇ	22

ÖZGÜRLÜK ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

Çankaya Mah., Atatürk Bul., No: 160 D: 10 Çankaya, Ankara

(312) 213 24 00 www.oad.org.tr info@oad.org.tr

ozgurlukar f/ ozgurlukarastirmalari

GİRİŞ

Hepimiz daha iyi bir yaşam umuduyla yaşıyoruz. Daha iyi bir yaşam için, bir yandan yaşam konforumuzu, refahımızı ve alternatiflerimizi artırmayı, bir yandan da temiz, dengeli, sağlıklı bir çevrede yaşamayı talep ediyoruz. Refahımızın artması, ekonomik üretim ile doğrudan ilgili ve çok basit bir gözlemlerle anlayabileceğimiz gibi ekonomik üretim çevresel hasarlara yol açıyor. Liberal, sosyalist, planlamacı fark etmeksizin tüm ekonomik modellerde bu hasar olacaktır. Üretim arttıkça, bu hasarın da artacağını tahmin etmek zor değil.

Peki bu hasarı, kontrol altında tutmanın ya da azaltmanın yolu var mı, varsa nedir?

Çevre, sadece devletin inisiyatifine bırakılamayacak kadar mühim bir meseledir.

Aşırı kirliliği azaltmak hükümetin meşru bir amacıdır, ancak bu amacı gerçekleştirmede izlenecek politika, bunu mümkün olan en az hasarla ve en az sert şekilde yapmak olmalıdır. Çok uzun yıllardır çevre

sorunları için geliştirilen çözüm önerilerindeki baskın anlayış, devletin sistematik, kurumsal, zorlayıcı ve baskıcı bir şekilde müdahale etmesi üzerine kuruludur. Peki bu çok hayati sorunun çözümünde alternatif bir bakış açısı ve çözüm mümkün mü?

Öyle ise önce sloganımız ile başlayalım: Çevre, sadece devletin inisiyatifine bırakılamayacak kadar mühim bir meseledir.

Serbest piyasa çevreciliği, çevresel sorunların çözümünde serbest piyasa ekonomisinin ve bunun

en biricik temeli olan özel mülkiyet haklarının, kısıtlayıcı, zorlayıcı, yasaklayıcı hükümet düzenlemelerinden daha etkin olabileceği argümanı üzerine kuruludur. Bu durumu birçok kişi, ironik ya da oksimoron olarak algılar, çünkü çevre sorunları sıklıkla bir tür piyasa başarısızlığı olarak görülür. Onlara göre serbest piyasa, açgözlü ve kişisel çıkar peşinde koşan insanları teşvik eder, kişisel çıkar toplumsal çıkarın karşısında yer alır ve nihayetinde kamusal iyiden uzaklaşılır. Kısaca, sorunun kaynağı olan bir sistemin, çözümün bir yolu olamayacağı düşünülür. Peki bu gerçekten böyle midir?

Bu kılavuzda, size yeni bir bakış açısı sunacak serbest piyasa çevreciliğine ve bunun uygulama alanları olan piyasa temelli meka-

nizmalara ve araçlara giriş yapıyoruz. Başlamadan bir hatırlatma yapalım. Elbette hiçbir ekonomik sistem dünyanın tüm sorunlarını çözerek bir cennet yaratamaz. Ne piyasa ekonomisinden ne kumanda ekonomisinden bunu beklemek hayalperestliktir. Kumanda ekonomisi ile ilgili yanlışlıklar, devletin kapasitesi ile ilgili olumlu fikirlerdir. Bir sorunla karşılaşıldığında, akla ilk gelen fikir ve beklenti, devletin bu soruna bir çözüm üretmesidir. Devletin organizasyonel kapasitesi, kanun uygulatma ve denetleme gücü ile sorunların çözülebileceği varsayılır. Ancak bunu tek çözüm olarak görmek maalesef daha iyi çözümlerin denenmesini engellemektedir.

Diğer taraftan iddialar doğrudur, devlet gibi piyasalar

da çevre konusunda bir cennet vaadinde bulunmaz ancak Anderson'ın dediği gibi "“Piyasalar her şeyi çözemez. Kabul ediyorum, ama bu, piyasaların çözebileceği şeyleri çözmesini engellememiz gerektiği anlamına gelmiyor.” Piyasa ekonomisi ile ilgili yanlışlıklar ise piyasanın sadece tüketimi desteklediği ve bir tüketim kültürünü, buna çevreyi tüketmek de dahil, yaygınlaştırdığıdır. Burada piyasa ekonomisinin çözüm üretme potansiyeli göz ardı edilmektedir. Çevre sorunlarına karşı hassasiyet maalesef ilk olarak gelişmiş ülkelerdeki insanlarda gözlemlenmektedir. Yüksek refah standartlarına sahip zengin ülkelerde sağlıklı bir çevre için talep daha yüksektir. Kısaca piyasalar çevre sorunlarını çözme gücü veren serveti de üretmektedir.

01

EKONOMİK HESAPLAMANIN İMKANSIZLIĞI

Ekonomi, temelde, kişisel düşünce ve değerlerimizle ilgili. Fiyatlar da aslında insanların neye ne kadar değer verdiğini gösterir. Peki fiyatlar merkezi bir otorite tarafından hesaplanabilir ve planlanabilir mi? Girdilerin maliyeti toplanarak genel maliyet hesaplanabilir, ancak fiyatı sadece maliyet

belirlemiyor. Ekonomi ile ilgili temel yanılgılardan biri bu. Bir ürün ya da hizmetin fiyatını belirleyen şey, onun ne kadar mal olduğundan ziyade ne kadar talep edildiğidir. Maliyeti ne olursa olsun, talep arttığında fiyat da artacaktır. Peki talep nasıl oluşur ya da oluşmalıdır?

Hiç kimse, görebileceğiniz en yetenekli istatistikçi, matematikçi, ekonomist bile, bin bir çeşit ve kalitede ürün arasında, hangi ürünün hangi şekilde ve ne kadar üretileceğini bilemez. Milyonlarca tüketiciden gelen farklı sinyalleri hesaplayamaz. Serbest piyasada belirlenen fiyatlar hem tüketicilere

hem üreticilere yol gösterir. Piyasada belirli bir fiyattan alım veya satım yapmaya her karar verdiğimizde, alıp sattığımız kişilere küçük bir bilgi ya da sinyal aktarırız ve bu bilgi, onların bir sonraki aktörlerle olan ilişkilerine temel oluşturur. Günün her saniyesinde milyonlarca farklı bilgi piyasada dağılmaya başlar. Bilgi ve fiyatlar, dağılmış parçalar halinde var olur ve merkezi planlama yapmak isteyenlerin bu dağınıklığın içinde doğru sinyalleri alması pek muhtemel değildir, bilakis bu tarz yukarıdan aşağıya tasarlama ve kumanda etme çabaları sinyalleri bozar ve piyasa aktörlerini yanlış yönlendirir.

Bir kaynağın en verimli şekilde kullanılması, piyasada

kendiliğinden dolaşan milyonlarca farklı bilginin piyasada aktörleri tarafından değerlendirilmesi ve anlaşılma-

Hiç kimse, görebileceğiniz en yetenekli istatistikçi, matematikçi, ekonomist bile, bin bir çeşit ve kalitede ürün arasında, hangi ürünün hangi şekilde ve ne kadar üretileceğini bilemez.

sına bağlıdır. Ancak devlet, işin doğası gereği, kâr amacı güden tüketici ve üreticilerin motivasyonuna sahip olmadığı için her zaman bu bilgiden yoksun olacaktır. Kararlar genellikle yanlış ya

da eksik sinyaller doğrultusunda verilecektir.

Benzer bir çıkmaz, çevre ile ilgili konular için de geçerlidir. Çevre etik bir mesele olduğu kadar ekonominin de bir konusudur ve bu konuyu sadece etik olarak ele almak maalesef çevreyi korumada etkili çözümler üretememektedir. Çevreyi korumak için uygulanan baskıcı çözümler ve yapılan planlar, ekonomik hesaplamaların imkansızlığı nedeniyle başarısız olacaktır. Hayek'in dediği gibi, geleceğimizi yüksek idealere göre bilinçli bir şekilde şekillendirmeye çabaladığınızda, farkında olmadan çabaladığınız şeyin tam tersi ile karşılaşsınız ve bundan daha büyük bir trajedi düşünülemez.

02

EKONOMİK BİR DEĞER OLARAK ÇEVRE

Serbest piyasa ekonomisi, piyasaya giren ürün ve hizmetlerin arz-talep dengesi ile üretim maliyetleri doğrultusunda serbestçe fiyatlandırılması ilkesine dayanır. Üretim maliyetleri genellikle ham madde, işçilik ve diğer üretim giderlerini kapsarken, doğa ve çevresel kaynaklar bu hesaplamalara çoğu zaman dahil edilmez. Peki, doğal varlıklar ve ekosistem hizmetleri de ekonomik sistemin bir parçası olarak değerlendirilmeli midir?

Geleneksel piyasa anlayışında hava ve su gibi (burada içme suyundan ziyade denizler ve göller gibi doğal su kaynakları kastedilmektedir) doğal kaynaklar genellikle serbest mal olarak görülür ve fiyatlandırılmaz. Yani bu kaynaklar herkesin erişimine açıktır ve doğrudan bir piyasa değerine sahip olmadıkları için ge-

**Kirlenmenin
maliyetini
üstlenerek
denkleme tersine
çevirebilir miyiz?**

nellikle aşırı kullanıma veya kötüye kullanıma maruz kalırlar. Tarihsel olarak, “bedava” olan çoğu şeyin kaderi, yağma, sömürü veya değer kaybı olmuştur.

Serbest piyasa çevreciliği yaklaşımı, bu yağma ve sömürüyü önlemek için çevresel kaynakları ekonomik bir değer olarak kabul edip fiyatlandırılması gerektiğini savunur. Çevresel sorunlara ekonomik bir perspektiften yaklaşmak, doğayı koruma çabasını zayıflatmaz; aksine, çevreyi yalnızca etik bir mesele olarak ele almanın getirdiği çözümsüzlükten kurtarır. Çevreye etik yaklaşım, çevrenin korun-

masında önemli bir rol oynayabilir, ancak tek başına yeterli değildir. Buradan hareketle, çevre politikalarının sadece etik bir tartışma olarak ele alınması, etkili ve sürdürülebilir çözümler üretmenin önünde bir engel oluşturabilir.

Çevrenin ekonomik bir değer olarak kabul edilmesinin bir diğer önemli argümanı, yüksek gelir seviyesine sahip bireylerin ve ülkelerin temiz bir çevreye daha fazla değer verme ve bu yönde politikalar geliştirme eğiliminde olmasıdır. Bunun temel sebebi, çevreyi korumanın bir maliyeti olmasıdır. Bir toplum, kaynaklarını farklı alanlara yönlendirmek yerine çevresel sürdürülebilirliğe yatırım yaptığında, bu doğrudan ekonomik bir karar haline gelir.

Doğal kaynakların ekonomik bir değer olarak görülmesi, su, hava, ekosistem,

biyolojik çeşitlilik ve deniz kaynakları gibi genellikle piyasada alınıp satılmayan unsurların “doğru fiyatlandırılmasını” sağlar. Doğru fiyatlandırma, kaynak kullanımının gerçek maliyetini veya kirliliğin sebep olduğu etkilerin ekonomik karşılığını hesaba katmayı gerektirir. “Kullanan (kullanıcı) öder ilkesi” gibi piyasa mekanizmaları, üreticilere ve tüketicilere çevresel etkilerini azaltmaları için ekonomik teşvikler sunarken, aynı zamanda onlara nasıl hareket edecekleri konusunda esneklik sağlar.

Bu bakış açısı, piyasa araçları kullanılarak çevrenin korunmasını teşvik ederken, devlet müdahalesine duyulan ihtiyacı minimize edebilir. Serbest piyasa çevreciliği,

çevre sorunlarını çözmenin yalnızca devlet düzenlemeleriyle değil, piyasa mekanizmalarıyla da mümkün olduğunu savunur. Lester Thurow’un *The Zero-Sum Society* kitabında yazdığı gibi, “Çevrecilik, etik değerlerin ekonomik değerlere karşı çıkması değildir. Tamamen ekonomiktir.”

Çevrenin ekonomik bir değer olarak kabul edilmesinin önündeki en büyük zorluk, çevrenin de güvenlik gibi bölünemez olma niteliğidir. Apartmanlarını korumak isteyen insanlar bir güvenlik görevlisi istihdam ettiğinde, binada oturan ve bu hizmete ödeme yapmak istemeyen üçüncü kişiler de güvenlik hizmetinden faydalanacaktır. Aynı durum sokak ve ülke güvenliği için

de geçerlidir. Bir kişi temiz hava satın almak istediğinde bu sadece o kişinin değil, çevresindekilerin de hava kalitesinden faydalanmasını sağlayacaktır. Aynı durum ülkedeki hatta komşu ülkelerdeki insanların kullandığı havanın temiz olmasında da geçerlidir. Temiz hava hakkını sadece kendin için satın alamazsın, ortaya çıkan “dışsallık” problemini çözmek gerekir. Diğer taraftan bu denklemi tersten okumak da mümkün olabilir. Temiz havayı satın almak değil de, başkalarının da kullandığı havayı kullanmak için diğer insanlardan bunu kiralayabilir miyiz? Kirlenmenin maliyetini üstlenerek denklemi tersine çevirebilir miyiz?

03

ORTAK MALLARIN TRAJEDİSİ KARŞISINDA ÖZEL MÜLKİYET

Ortak malların trajedisi, günümüz çevre sorunlarının merkezinde yer alan temel problemlerden biridir. Ortak kullanılan kaynakların herhangi bir mülkiyet ya da sorumluluk çerçevesine oturtulmaması, bu kaynakların aşırı tüketilmesine ve/veya bozulmasına yol açmaktadır. Serbest piyasa çevreciliği perspektifinden bakıldığında, bu sorunun temel çözümü özel mülkiyet haklarının güçlendirilmesi ve kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi olarak öne çıkmaktadır. Evinizin tuvaletinin temizliğine ortak kullanımdaki tuvaletlerden daha çok özen gösterirsiniz, ya da içtiğiniz sigaranın izmaritini salonun ortasına atmazsınız, ama sokakta yürürken bunu yapan insanlara çokça rastlarsınız.

Garrett Hardin “Ortak Malların Trajedisi” başlıklı ünlü

makalesinde bu durumu mera örneği üzerinden anlatır. Üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı tesis edilmemiş meralar, çobanlar tarafından herhangi bir sınırlama olmadan kullanılır. Meraları, taşıma kapasitesini aşma pahasına kullanmak, kişisel çıkara hizmet eder, bu sebeple çobanlar meraya bir hayvan daha eklemenin tüm faydasından yararlanırlar. Diğer taraftan aşırı otlatmanın uzun vadede merayı kurutma gibi yüksek bir maliyeti vardır ve bu maliyete tüm çobanlar katlanır. Sonuç olarak kimseye ait olmayan ya da devlete ait olan ortak alanlarda kişisel çıkar, bir trajedi ile sonuçlanır.

Bu noktada, ekonomist Richard Stroup tarafından geliştirilen “3D Mülkiyet Hakları Formülü” özel mülkiyetin çevreyi koruma ko-

nusundaki kritik rolünü anlamamıza yardımcı olabilir. 3D formülü, özel mülkiyet haklarının tanımlanabilir (*defined*), savunulabilir (*defendable*) ve elden çıkarılabilir (*divestible*) olması gerektiğini savunur.

- ◆ Tanımlanabilirlik: Mülkiyet hakları açık ve kesin şekilde belirlenmelidir. Bu, mülk sahiplerinin haklarını kullanmalarını ve kaynaklarını etkin yönetmelerini sağlar.
- ◆ Savunulabilirlik: Mülk sahipleri, haklarını mahkemeler veya hukuki yollarla savunabilmelidir. Çevresel zararlara karşı dava açabilme hakkı, mülki-

yetin korunmasını teşvik eder.

- ◆ Elden Çıkarılabilirlik: İnsanlar mülkiyetlerini satabilmeli veya kiralayabilmelidir. Bu, kaynakların kâr potansiyeli en yüksek olan ve dolayısıyla en iyi şekilde yönetecek kişilere devredilmesini sağlar.

Bu çerçevede özel mülkiyet, ekonomik faaliyet ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurma aracı olarak görülebilir. Mülkiyet sahipleri, ellerindeki doğal kaynakları (örneğin meraları) uzun vadede en verimli şekilde kullanmak için yeterli teşvike sahiptir. Bu kaynakları korumak, kaynakların değerini artırır ve kârlılıklarını sürdürülebilir hale getirir.

Örneğin, sahip olduğunuz topraklar üzerinde tehlike altındaki türler bulunuyorsa, bu türleri korumak için ülkelerde yasal düzenlemeler varsa ve bu düzenlemeler sizin mülkiyetinizi nasıl kullanacağınız konusunda sınırlar koyuyorsa, bir mülk sahibi olarak topraklarınızda nesli tükenmekte olan türleri istemezsiniz. Topraklarınızda bu türlerle karşılaştığınızda ya bunları yet-

kililere bildirmez ya da bu türleri topraklarınızın dışına göndermeye çalışırsınız. Bu durumda belki de tehlike altındaki türleri çok daha büyük bir tehlikenin içine sokarsınız. Bu arazilerin sahiplerine, topraklarında bulunan nesli tükenmekte olan türleri korumaları için teşvik verilmesi, arazi sahibi için kârlı olacağından, bu ekonomik kazanç çevre sorumluluğunu teşvik edecektir.

Bu tür piyasa temelli mekanizmalar, zorlayıcı devlet düzenlemeleri yerine doğal kaynakları korumaya yönelik gönüllü ve kârlı çözümler sunacaktır. Stroup'un "Free Market Environmentalism" başlıklı makalesinde verdiği örnekte olduğu gibi İngiltere ve İskoçya'da spor ve ticaret amaçlı balık tutma hakkı özel mülkiyete ait, devredilebilir bir haktır. Bu hak, akarsuları kirletenlere karşı tazminat ve ihtiyati tedbir alınabileceği anlamına gelir. Mütevazı gelire sahip bu küçük balıkçılar haklarını savunmak ve davaları takip etmek için dernek kurdular ve 1970'lerden önce yani çevrenin korunması

konusunda toplumsal bir bilincin oluşmadığı dönemlerde bile bu davaları kazandılar. Mülkiyet haklarının tesisi, çevrenin bir ekonomik değer olarak görülmesi anlamına geliyordu ve hak sahipleri sadece etik gerekçelerle değil, ekonomik

Piyasa temelli mekanizmalar, zorlayıcı devlet düzenlemeleri yerine doğal kaynakları korumaya yönelik gönüllü ve kârlı çözümler sunacaktır.

çıkar amacıyla da topraklarına ya da sularına hukuki güvence altında sahip çıkabildiler. Benzer şekilde, ormanların özel sahipliğe geçmesi, ağaç kesimini düzenleyen verimli bir piyasa mekanizması oluşturabilir ya da su kaynaklarının bireyler veya işletmeler tarafından yönetilmesi, israfı azaltabilir ve etkin kullanımı sağlayabilir, ya da doğal rezervlerin ve ekosistemlerin

özel sektör tarafından korunması, piyasa içinde büyük bir ekonomik teşvike dönüşebilir.

Çevre konusundaki tartışmasız en zor alanlardan biri hava kirliliğidir. O da su gibi, ama ondan daha büyük çaplı bir şekilde ne yerel ne de ulusal mekanizmalarla tek başına çözülebilir. Aşırı hareketli yapısı uluslararası çözümler ve ortaklıklar gerektirir. Ayrıca havada mülkiyet haklarını tanımlamak da çok zordur. Ancak bu zor durumda bile, kapıları piyasa mekanizmalarına tamamen kapatmamak gerekir. Farklı araçlarla uygulanacak piyasa mekanizmaları işleri iyileştirilebilir. İnsanlar, faydaları artarsa veya maliyeti düşerse bir politikayı daha kolay kabul ederler. Kişi, bunun için ödeme yapması gerekmiyorsa, atıklarını yakındaki bir nehre dökebilir veya fabrikasından çıkan dumanın havaya karışmasını engellemek için yeni çözümler geliştirme gereği duymayabilir. İnsanların çevreden bu kadar kolay ve ucuz bir şekilde fayda elde etmesini durdurmak için hiçbir teşvik yoktur.

04

DEVLETİN ZOR KULLANMA TEKELİ KARŞISINDA İNSAN GİRİŞİMCİLİĞİNİN YARATICI GÜCÜ

Serbest piyasa ekonomisi, insan yaratıcılığının ve girişimciliğinin serbest bırakıldığı ortamlarda, sorunlara en etkili ve yenilikçi çözümler geliştirilebileceği fikrine dayanır. Bu bakış açısı, çevre koruma alanında da geçerlidir. Geleneksel olarak devletler, çevresel bozulmayı engellemek için katı düzenlemeler, yasaklar ve zorlayıcı politikalar uygular. Ancak, bu merkezîyetçi ve baskıcı yaklaşımlar çoğu zaman etkinlikten uzak, piyasa dinamiklerine aykırı ve bürokratik engellerle dolu olabilmektedir.

Geleneksel olarak devletler, çevresel bozulmayı engellemek için katı düzenlemeler, yasaklar ve zorlayıcı politikalar uygular.

Devletler genellikle zor kullanma tekeli sayesinde çevre politikalarını belirler. Vergiler, yasaklar, kota sistemleri ve doğrudan müdahaleler bu politikalara örnek gösterilebilir. Ancak, bu uygulamalar bazen çevreyi gerçekten korumaktan ziyade siyasi ve bürokratik

menfaatleri gözetebilir. Bu durum yeni teknolojilere ve piyasa şartlarına uyum sağlamakta geç kalan düzenlemelere sebep olan hantal bir bürokrasi, kamu fonlarının verimsiz kullanımıyla ortaya çıkan kaynak israfı, özel sektörün çevre dostu inovasyonlara yönelmesini engelleyen katı kurallarla rekabetin baskılanması gibi sorunlara yol açabilir. Diğer taraftan serbest piyasa mekanizmaları, insan girişimciliğini harekete geçirerek çevre sorunlarının çözümü için inovatif yollar geliştirme potansiyeline sahiptir.

05

PİYASA TEMELLİ ÇEVRE POLİTİKALARI (MARKET-BASED ENVIRONMENTAL POLICIES)

Çevre politikalarında temel-
de iki mekanizmadan bah-
setmek mümkündür.

Bunlardan ilki, devletin sis-
tematik, kurumsal ve zorla-
yıcı bir şekilde müdahale-
sine dayanan “komuta ve
kontrol” mekanizmasıdır. Bu
mekanizma yasakları, izin-
leri, yönergeleri ve düzen-
lemeleri içerir. Bu düzenle-
meler genellikle tüm işlet-
meler için tek tip standartlar
belirler. Bu standartlardan
en yaygın olanı teknoloji ve
performans standartlarıdır.
Teknolojiye dayalı standart-
lar, işletmelerin kullanmaları
gereken yöntemi hatta ba-
zen de ekipmanı belirtir. Me-
sela su kirliliğini azaltmak
için bir teknoloji standardı
belirleyebilir. Performans

standartları ise işletmeler
için bir hedef belirler, ancak
bu hedefe nasıl ulaşacakla-
rı konusunda esneklik tanır.
İşletmeler arasındaki farklar
gözetilmeden belirlenen bu
standartların uygulanması
zor ve maliyetlidir, ayrıca
yeni teknolojilerin geliştiri-
lmesini engeller nitelik-
tedir. İşletmelerin yeni tek-
nolojiler geliştirmeleri için
herhangi bir motivasyonu
yoktur. Hangi teknolojile-
rin devlet tarafından kabul
edilebilir olduğu ya da ge-
lecek dönemde hangi per-
formans standartlarının be-
lirleneceği bilinmediğinden
işletmeler mevcut durumu
korumaya çalışır ve bu du-
rum teknolojik gelişmeyi
engeller.

Çevre politikalarındaki ikin-
ci mekanizma ise firmalara
kirliliği azaltmada esneklik
sağlamak için geliştirilen ve
çok çeşitli politika araçlarını
tanımlamak için kullanılan
piyasa temelli çevre politi-
kalarıdır. Bu, farklı koşul ve
durumlarda, farklı araçların
kullanılabileceği farklı araç
setleri içermektedir. Tüm
bu araçların ortak özellik-
lerinden ilki, çevresel he-
deflere ulaşmak için piyasa
mekanizmasının ve reka-
betin kullanılmasıdır. İkinci
ortak özellik ise, bireylerin
ve işletmelerin istenen şe-
killerde davranması için bu
tür önlemlerin kendi çıkar-
larına uygun hale getirecek
teşvikler uygulanmasını
sağlamasıdır.

06

KİRLİLİK YÜKÜ SİSTEMLERİ (POLLUTION CHARGE SYSTEMS)

Kirlilik ücreti (pollution char-
ge), işletmelerin sebep ol-
dukları çevresel dışsallıkları
fiyatlandırarak, onları daha
temiz üretim yöntemleri
geliştirmeye teşvik eden
bir sistemdir. Bu sistemde
firmalar, yaydıkları emis-
yon miktarına bağlı olarak
bir vergi veya ücret öder.
Bu yöntemin en önemli
noktası, firmaların kirliliği
azaltmanın maliyeti ile vergi
maliyeti arasında bir seçim
yapmalarıdır. Eğer bir fir-
ma, emisyonları azaltmanın
marjinal maliyetinin ödeye-
ceği vergiden daha düşük
olduğunu görürse, kirlilik
kontrolüne yatırım yaparak
hem maliyetlerini düşürebilir
hem de çevreye daha
az zarar verir. Çünkü, emis-

yonları azaltmanın marji-
nal maliyeti vergiden daha
düşüktür.

*Vergi, inovasyonlar
için sürekli bir
teşvik sağlama
potansiyeline
sahiptir.*

Kirlilik yükü sistemi ile daha
düşük maliyetle kirliliği azal-
tabilen işletmeler, çevresel
etkilerini minimize ederek
kirlilik ücretlerini en aza in-
dirmeye çalışacaktır. Vergi,
bu anlamda, inovasyonlar
için sürekli bir teşvik sağ-
lama potansiyeline sahiptir.
Kirliliği azaltmak için yük-
sek maliyetlere katlanmak

zorunda olan işletmeler ise
vergi ödemeyi tercih ede-
bilir. Bu durumda, piyasa
doğrudan hangi işletmele-
rin temiz teknolojilere ya-
tırım yapacağını ve hangi
işletmelerin vergi ödeyerek
üretimde devam edeceğini
belirler. Kirlilik vergisi her
kirlilik kaynağına eşit şekil-
de uygulanırsa, özel sektör
içinde kayırmacılığa veya
belirli firmalara avantaj sağ-
layan boşluklara izin veril-
mez. Devlet müdahalesi en
aza indirilerek politik bağ-
lantılara dayalı ayrıcalıklı
muafiyetlerin veya sübvän-
siyonların önüne geçilir.

Bu sistem, işletmelerin tek-
nolojik yeniliklere yatırım
yapmasını teşvik ederken,

piyasada daha az kirletenlerin üretim süreçlerini mali açıdan avantajlı hale getirir. Böylece, zorlayıcı devlet düzenlemeleri yerine, piyasadaki aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda çevre dostu çözümler geliştirmesi sağlanır. Serbest piyasa çevreciliği açısından bakıldığında, çevresel sürdürülebilirliği sağlayan en etkili politikalar, piyasayı işlev-

sel teşviklerle yönlendiren politikalar.

Bu yöntem, ulusal ve uluslararası düzeyde uygulandığı kadar küçük alanlarda ve yerel düzeyde de uygulanabilir. Evsel atıklarla ilgili vergiler, bu uygulamanın örneklerinden biridir. ABD’de örneğin, “attıkça öde” sistemi uygulanmaktadır. Bu uygulamada, her haneden

aynı ücretin alınması yerine her çöp torbası için belli bir ücret belirlenir. Bu yolla evlerin atık oluşturma potansiyeli düşürülmeye çalışılır. Fazla vergi ödemek istemeyen haneler, bu şekilde daha fazla kompost yapma eğiliminde olurlar ya da daha az ambalajlı ürün tüketmeye çalışırlar.

07

TİCARET İZİNLERİ (TRADABLE PERMITS) VEYA CAP-TRADE SİSTEMLERİ

Ticaret izinleri, bir şehir, bölge veya ülkenin kabul edilebilir maksimum kirlilik miktarının belirlenerek bu miktarı aşmamak için işletmeler arasında piyasada alınıp satılabilen kirlilik izinlerinin oluşturulmasıdır. Bu izinler satılabilir veya işletmelere ücretsiz olarak verilebilir olmalıdır. Bu sistemde, devlet toplam kirlilik sınırını (cap) belirler. İşletmeler, ihtiyaçlarına göre emisyon izinleri (belirli bir miktarda emisyon na izin veren alınıp satılabilir sertifikalar) alıp satarlar. İşletmelere her yıl yaymalarına izin verilen karbon miktarını karşılayan kredi verilir. İşletmeler tahsis edilen toplamdan daha az emisyon yaparsa veya atmosferden karbonu temizleyerek ekstra kredi alırlarsa, fazla kredilerini ekstra kâr için karbon piyasasındaki diğer işletmelere satabilirler, yani

bu izinlerin ticaretini yapabilirler. Daha fazla emisyon na sebep olurlarsa, kredi almak zorunda kalırlar ve bu da emisyon için finansal bir

Bu sistemde, devlet toplam kirlilik sınırını (cap) belirler. İşletmeler, ihtiyaçlarına göre emisyon izinleri (belirli bir miktarda emisyon na izin veren alınıp satılabilir sertifikalar) alıp satarlar.

ceza oluşturur.

Ticaret izinleri sisteminde ilk olarak ulusal veya bölgesel kirlilik standartları belirlenir. Bu miktar, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için sınırlı tutulur. Sonrasında bu izinler işletmeler arasında paylaşılır. Kirlet-

me izinleri iki şekilde dağıtılabilir: Bunlardan ilki, açık artırma yöntemidir. Burada işletmeler belirli miktarda izin satın alır. İkinci yöntem izinlerin işletmelere ücretsiz olarak tahsis edilmesidir. Bu sistem özellikle geçiş sürecindeki işletmeleri teşvik etmek için kullanılabilir.

İzinler piyasada alınıp satılabilir. Daha az kirlilik üreten işletmeler, ellerindeki fazla izinleri daha fazla kirliliğe sebep olan işletmeler satabilir. Zamanla izin miktarı adım adım azaltılabilir. Çevresel hedeflere ulaşıldıkça, piyasaya sunulan toplam izin miktarı kademeli olarak azaltılarak toplam kirlilik seviyeleri düşürülür.

Bu izinlerin sınırlı sayıda olması kısıtlılık yaratır. Düzenlenen işletmelerin emisyonlarını karşılamak için yeterli izin bulundurulması

gereksinimi, sınırın karşılanmasını sağlar ve izinlere talep yaratır. Bir işletmenin emisyonları azaltması, izin satın almaktan daha az maliyetliyse, işletme kendi emisyonlarını azaltacaktır. Benzer şekilde, bir işletme emisyonları gereksinimlerinin altına düşürebilirse, yani fazla izinleri varsa, bu izinler daha sonra gelecekteki kullanım için bankaya yatırılabilir veya emisyonları azaltmayı daha zor (maliyetli) bulan bir işletmeye açık bir pazarda satılabilir.

Ticaret izinleri sistemine ABD'deki Kükürt Dioksit (SO₂) Salınım Ticareti (Acid Rain Program – Asit Yağmuru Programı) örnek olarak gösterilebilir. Bu program, elektrik santrallerinden kaynaklanan kükürt dioksit (SO₂) emisyonlarını azaltmayı hedefliyordu. Devlet, toplam SO₂ emisyon sınırını belirledi ve belirlenen kotayı, santrallere kirletme izin-

leri olarak dağıttı. Santraller, ihtiyacından fazla kirletme izni satın alabilir ya da elindeki fazla izinleri satabilirdi. Her yıl toplam izin miktarı azaltıldı, bu da firmaları kirliliği daha da düşürmeye teşvik etti. Bu politika, beklenenden daha etkili sonuçlar doğurdu. SO₂ emisyonları beklenenden daha hızlı düştü. 2010 yılına gelindiğinde emisyonlar %50'den fazla düşmüştü. Şirketler daha temiz üretim teknolojilerine yatırım yaparak kazanç sağladı ve ellerindeki izinleri sattılar. Program, geleneksel devlet düzenlemelerine kıyasla çok daha başarılı oldu. Bu başarının maliyeti oldukça düşüktü.

Bu uygulamaya verilebilecek başka bir örnek, AB tarafından 2005 yılında başlatılan Emisyon Ticareti Sistemidir (EU ETS – European Union Emissions Trading System). Bu sistemde AB, yıllık karbon emisyonla-

rı için bir üst sınır (cap) belirlemiş, bu sınır içinde, şirketlere CO₂ emisyon izinlerini satma, alma veya temiz üretim teknolojilerine yatırım yaparak izinlerini azaltma hakları vardır. Bunlar 2005'ten 2020'ye kadar, sistem kapsamındaki sektörlerde CO₂ emisyonlarını büyük oranda azalttı, işletmeler, düşük emisyon teknolojilerine yönelerek maliyetlerini düşürdü, karbon fiyatlandırması şirketlerin uzun vadeli sürdürülebilir yatırım yapmasını sağladı.

Bu sistem, işletmelerin emisyonları azaltmanın en az maliyetli yollarını belirlemelerine olanak tanıdığı için genellikle geleneksel düzenleyici yöntemlerden daha verimli olarak görülmektedir. Ayrıca, kirlilik kontrol etmeye yönelik yenilikçi ve esnek yolların geliştirilmesini sağlar.

08

PAZAR ENGELLERİNİN AZALTILMASI (REDUCING MARKET BARRIERS)

Çevrenin korunmasını, mevcut açık veya örtük pazar faaliyeti engellerin ortadan kaldırılarak çevre korumada önemli kazanımlar elde edilebilir. Bunun çokça örneği bulunmaktadır. Örneğin devlet tarafından üretilen kömür, fosil atıklar gibi ürünler, çevre dostu alternatiflerin pazarda tutunmasını zorlaştırır. Devlet tarafından üretildiği için yapay bir şekilde fiyatlandırılan bu ürünlerin gerçek maliyetlerinin yansıtılması, sübvansiyonlarının kademeli olarak kaldırılması, dışsalılıkların fiyatlara dahil edilmesine imkân tanıyan mekanizmaların geliştirilmesi çözüm yolunda atılacak adımlar olabilir. Yenilenebilir enerjiye geçiş önündeki engellerin kal-

dırılması için lisans kolaylığı sağlanabilir, yerli üreticilerin önündeki ithalat kısıtları kaldırılabilir ya da iletim altyapıları rekabete açılabilir.

Çevre dostu ürünler geleneksel ürünlere göre pazarda daha pahalı ve erişilmez olabilir. Bunların yaygınlaştırılması için gümrük vergilerinde kolaylık sağlanabilir, regülasyonlar sadeleştirilebilir. Örneğin Avrupa Birliği, çevre dostu ürünlerin ithalatında gümrük vergilerini kaldırarak bu ürünlerin daha geniş pazarlara ulaşmasını sağlamıştır.

Bu alanlarda yeni teknolojiler geliştiren çevreci start-uplar, bürokratik engeller veya patent süreçlerinin yavaşlığı nedeniyle pazara girmekte zorlanabilir. Patent

Çevre dostu ürünler geleneksel ürünlere göre pazarda daha pahalı ve erişilmez olabilir.

ve fikri mülkiyet haklarının alınması için bu süreçler sadeleştirilerek kolaylaştırılabilir. Benzer şekilde çevreci projelerin finansmanı piyasaya şartlarına uygun hale getirilerek sürdürülebilir kârlılık sağlanabilir. Piyasa şartlarında geri dönüşüm ve döngüsel ekonomi start-up'ları, atık yönetimini kârlı hale getiren girişimler için yeni iş modelleri geliştirilebilir. Üniversite-sanayi iş birliğini kolaylaştıran yasal altyapıların oluşturulabilir veya varsa geliştirilebilir.

SONUÇ

Çevre ile sorunların çözümünde tüm politikacıların, ekonomistlerin ve hatta tüm insanların aklına ilk olarak devlet gelmektedir. Buna, yani devletin kapsamlı gücü ile bu sorunların çözülebileceğine dair yüksek inanca Anderson “Nirvana Yanılgısı” demektedir. Komuta ve kontrol politikaları, kirleticilerin belirli bir teknoloji kurarak veya belirli bir performans (emisyon) standardını karşılayarak emisyonları azaltmak için belirli eylemlerde bulunmasını gerektirir. Komuta ve kontrol düzenlemeleri, farklı tesislerin farklı uyumluluk seçenekleri ve ilgili maliyetlerle karşı karşı-

ya olduğu gerçeğini dikkate alma esnekliği sağlamadığı için eleştirilmiştir; bazıları daha az maliyetle daha fazlasını yapabilirken, diğerleri daha yüksek maliyetlerle karşı karşıyadır. Dahası, geleneksel düzenlemeler, firmaların bir standardın gerektirdiği azaltımların ötesine geçerek yenilik yapmaları için bir teşvik sağlamaz. Piyasa temelli çözümler ise çevreyi koruyan bir teşvikin doğru bir şekilde kullanıldığına, maliyet açısından verimli bir süreci getireceğini savunur. Bu sebeple, serbest piyasa çevreciliğinde, çevresel amaçlar finansal teşviklerle ilişkilendirir.

Günümüz dünyasında, uzun yıllardır uygulanan komuta ve kontrol politikaları ile çevre sorunlarının çözülmediği artık sıkça dile getirilmektedir. Bu politikalar, genellikle kirliliği kontrol etmekte veya kamusal malları makul bir maliyetle sağlamakta başarısız olmuştur. Piyasa temelli çevre politikaları yani serbest piyasa çevreciliği, geleneksel devlet temelli komuta ve kontrol programlarına cazip bir alternatif olarak karşımızda durmaktadır. Bu konuda daha cesur adımların deneme zamanı gelmiştir.

Çankaya Mahallesi Atatürk Bulvarı No: 160 D: 10, Çankaya, Ankara

(312) 213 24 00 www.oad.org.tr info@oad.org.tr

ozgurlukarastirmalari ozgurlukar ozgurlukarastirmalari

